

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXVIII (3/2022)

nadesłany: 18.09.2022 r. – przyjęty: 16.11.2022 r.

Jan BASIAGA *

„Z reguły zaczynamy kopać studnię, dopiero wtedy jak dom już się pali”. Profesjoniści o systemie wspierania rodziny

“As a rule, we start digging a well when the house is already on fire.”

Professionals on the family support system

Abstrakt

Wprowadzenie. Polski system opiekuńczy ukierunkowany jest na wspieranie rodziny w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych. Działania pomocowe mają spowodować ograniczenie konieczności ingerowania w prawa rodzicielskie, wzmacniając jednocześnie skuteczność działań reintegracyjnych umożliwiających przywrócenie rodziny dziecku.

Cel. Praktyka opiekuńcza pokazuje, że w Polsce średnio 33 procent dzieci wychowujących się w pieczy zastępczej wraca do rodziny własnej. W powiecie, który został objęty aktualnym badaniem niespełna 19 procent dzieci udaje się przywrócić rodzinę własną. Celem badania jest próba odpowiedzi na pytanie: Jakie czynniki determinują niską efektywność systemu wsparcia rodziny?

Metoda badań. W badaniu zastosowano jakościowe studium przypadku. Do zebrania danych wykorzystano technikę wywiadu grupowego, częściowo kierowanego, skoncentrowanego na problemie. Wywiad realizowany był w dwóch grupach fokusowych.

Wyniki. W analizie tematycznej zidentyfikowano istotne problemy, które obie grupy fokusowe uwzględniły w swoich ocenach systemu wsparcia rodziny. Trzy z nich zostały zdefiniowane jako te, które w największym stopniu wpływają na jakość jego funkcjonowania. Wyniki badania pokazują, że na niską efektywność systemu wsparcia rodziny wpływają

* e-mail: jan.basiaga@us.edu.pl

Institut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Polska

Institute of Pedagogy, Faculty of Social Sciences, University of Silesia in Katowice, Grażynskiego 53, 40-126 Katowice, Poland

ORCID: 0000-0002-4472-3214

przede wszystkim zbyt późno podejmowane decyzje o potrzebie objęcia rodziny wsparciem społecznym. Problem ten jest dostrzegany na każdym etapie rozwoju niekorzystnych zjawisk w rodzinie. W rezultacie następuje utrwalanie się dysfunkcjonalności rodziny, co w dużym stopniu wpływa na niską efektywność systemu opiekuńczego oraz znaczące ograniczenie możliwości realizowania skutecznej pracy reintegracyjnej.

Słowa kluczowe: wspieranie rodziny w kryzysie, reintegracja rodziny, praca socjalna, asystentura rodziny.

Abstract

Introduction. The focus of the Polish system of care is to provide support to families in overcoming difficult life situations. The assistance activities are aimed at reducing the necessity to interfere with parental rights, at the same time strengthening the effectiveness of reintegration activities which enable restoring a child's family.

Aim. Foster care practice shows that in Poland an average of 33% of children raised in foster care return to their own families. In the district which was covered by the current study, less than 19% of children manage to return to their own families. The objective of this research is an attempt to answer the question: what factors determine the low effectiveness of the family support system?

Research Method. Qualitative case study was applied for the purpose of this research. Data collection was carried out with the use of a semi-directed problem-focused group interview method. The interview was conducted in two focus groups.

Results. The subject analysis allowed to identification of significant problems which were considered by both focus groups in their evaluations of the family support system. Three of them these were identified as having most impact on the quality of its functioning. The research findings reveal that a low effectiveness of the family support system is principally influenced by decisions on the necessity to extend social support to families having been taken too late. This problem is recognised at every stage of development of unfavourable phenomena within families. As a result of such a state of affairs, family dysfunctionality is perpetuated, which greatly influences the low effectiveness of the care system and significantly limits the possibility of implementing effective reintegration work.

Keywords: supporting a family in crisis, family reintegration, social work, family assistance.

Wprowadzenie

Budowany od 2004 roku system opieki nad dzieckiem – tworzony w oparciu o dostosowane do europejskich standardów prawo oraz tendencje w polityce opiekuńczej – ukierunkowany jest na wspieranie rodziny w przewyżczeniu trudnych sytuacji życiowych. Wyrazem takiego sposobu myślenia o dziecku i jego prawie do wychowania we własnej rodzinie jest *ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (2011), która przyjmuje, że nadrzędnym celem pracy z rodziną przeżywającą trudności w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych jest jej wspieranie w środowisku zamieszkania, a separacja dziecka od rodziny ma być ostatecznością. Działania pomocowe mają

sprawić, że dzięki wsparciu udzielonemu rodzinie wyeliminowane zostanie zagrożenie konieczności ograniczenia rodzicom praw rodzicielskich, zaś w przypadku wystąpienia potrzeby umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, podjęta zostanie praca na rzecz przywrócenia mu rodziny własnej (Kaczmarek, 2012; Luberadzka-Gruca, 2011).

Wspierać rodzinę czy ingerować w jej funkcjonowanie? Kierunki polityki opiekuńczej

Specjaliści¹ zajmujący się ochroną dziecka i pracą z rodziną przyjmują na siebie moralne oraz prawne zobowiązanie działania w najlepszym interesie dziecka i podejmują decyzje, które z reguły w sposób długotrwały wpływają na życie dzieci ich rodzin (Farmer, Wijedasa, 2013).

Choć w literaturze międzynarodowej zagadnienia związane z formami i kierunkami wspierania rodzin w kryzysie są często podejmowane (Arad-Davidzon, Benbenishty, 2008; López, Fluke, Benbenishty, Knorth, 2015; Munro, 2019), w Polsce brakuje tego typu badań. Jak już wspomniano we wstępie, polski system opieki nad dzieckiem ukierunkowany jest na wspieranie rodziny. Niewiele jednak wiemy na temat poglądów, postaw oraz kierunków działań pracowników instytucji wspierających w odniesieniu do zagadnień związanych z pracą z rodziną w kryzysie. Zgodnie z najlepszą wiedzą autora, jedyne badanie w tym obszarze obejmuje grupę zawodowych rodziców zastępczych funkcjonujących w województwie śląskim. Jego wyniki pokazują, że rodziców zastępczych charakteryzuje niejednorodność postaw na temat kierunku pracy z rodzicami dzieci, którymi się opiekują. Przeważająca większość z nich koncentruje się przede wszystkim na ochronie dziecka, wskazując jednocześnie, że najlepszym rozwiązaniem dla dziecka jest jego trwałe odseparowanie od rodziny. Pozostali rodzice zastępczy uważają, że lepszym rozwiązaniem dla dziecka jest kompleksowe wspieranie jego rodziny, które daje szansę na skuteczną reintegrację (Basiaga, Róg, Zięba-Kołodziej, 2018). Badania międzynarodowe również pokazują niski poziom zgodności stanowisk specjalistów odnośnie do kierunków pracy z rodziną (Gold, Benbenishty, Osmo, 2001; Karski, 1999).

W wymiarze międzynarodowym stosunkowo często podejmowane są również badania porównujące funkcjonowanie poszczególnych systemów opiekuńczych.

¹ Używając terminu *specjaliści*, autor ma na myśli osoby pracujące w instytucjach odpowiedzialnych za ochronę dzieci i wspieranie rodziny w kryzysie. W polskim systemie opiekuńczym do grupy specjalistów należy zaliczyć: pracowników socjalnych, asystentów rodziny, pracowników (pedagogów i psychologów) zatrudnianych przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, kuratorów sądowych, kuratorów społecznych oraz rodziców zastępczych.

Ich wyniki pozwalają zdefiniować dwa kierunki polityki ochrony dziecka i wsparcia rodziny: jeden koncentrujący się przede wszystkim na ochronie dziecka, drugi ukierunkowany na wspieranie rodziny i tworzenie warunków ograniczających ryzyko potrzeby umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Badania porównujące procesy decyzyjne pracowników instytucji wspierających rodziny w Kanadzie i Izraelu (Gold i in., 2001; Osmo, Benbenishty, 2004) pokazują, że kanadyjscy pracownicy socjalni częściej optowali za koncepcją odseparowania dziecka od rodziny, podczas gdy w Izraelu, pracownicy instytucji wspierających najczęściej wskazywali na potrzebę pracy z rodziną i dążenie do tego, aby dziecko mogło pozostać pod jej opieką. Różnice w stanowiskach badacze tłumaczą różnymi wartościami społecznymi i kulturowymi oraz różnicami organizacyjnymi: w Izraelu system opieki nad dzieckiem funkcjonuje w strukturze publicznej, w Kanadzie zaś zadania te realizują prywatne agencje opiekuńcze. Elinor Brunnberg i Ninoslava Pećnik (2007) porównały opinie szwedzkich i chorwackich pracowników instytucji wspierających. Uzyskane przez nie wyniki pokazują, że szwedzcy pracownicy socjalni przyjmują koncepcję pracy z rodziną oferując jej jednocześnie szeroki zakres wsparcia organizacyjnego i materialnego. W Chorwacji zaś, w przypadku stwierdzonych problemów w rodzinie, praca socjalna ukierunkowana jest bardziej na odseparowanie dziecka i umieszczenie w pieczy zastępczej. Zdaniem autorek różnice te wynikają przede wszystkim z zasobów gospodarczych, którymi dysponują oba kraje. Porównanie praktyk opiekuńczych w Wielkiej Brytanii, Norwegii i Stanie Kalifornia w USA ujawnia podobne różnice. Norweski system opiekuńczy w największym stopniu ukierunkowany jest na ingerowanie we władzę rodzicielską, w Wielkiej Brytanii częściej przyjmuje się ścieżkę wspierania rodziny w kryzysie. W najmniejszym stopniu państwo ingeruje w funkcje rodzicielskie w USA. Zdaniem badaczy, we wskazanych przypadkach różnice wynikają z różnego sposobu definiowania funkcji państwa wobec obywatela. Norwegia stanowi klasyczny przykład państwa opiekuńczego. System społeczny w USA ma zaś charakter maksymalnie liberalny, co przekłada się na sposób definiowania powinności państwa wobec obywatela (Križ, Skivenes, 2013).

Badacze podkreślają również, że oprócz stosunkowo stabilnych polityk opiekuńczych poszczególnych krajów, na realizowaną przez nie praktykę opiekuńczą oraz formy pracy socjalnej często wpływają różne dramatyczne wydarzenia społeczne, które wywierają silny, choć z reguły krótkotrwały wpływ. W swojej pracy Rami Benbenishty, Bilha Davidson-Arad, Mónica López, John Devaney, Trevor Spratt, Carien Koopmans, Erik J. Knorth, Cilia L. M. Witteman, Jorge F. Del Valle, David Hayes (2015) przywołują przykłady realizowanych w różnych krajach badań, które obrazują to, w jaki sposób sytuacje związane ze śmiercią dzieci w rodzinach biologicznych wpłynęły na praktykę opiekuńczą oraz orzecznictwo sądowe. Również w Polsce różne traumatyczne sytuacje związane ze skrajnymi formami zaniedbywania lub krzyw-

dzenia dzieci przez rodziców w wyraźny sposób wpływały na decyzje podejmowane przez specjalistów (Basiaga, 2014a).

Predyktory skutecznej pracy z rodziną

W wymiarze międzynarodowym stosunkowo często podejmowane są badania ukierunkowane na poznanie czynników determinujących skuteczność procesu reintegracji. Doniesienia te obejmują zatem takie przypadki, w których dziecko zostało odseparowane od rodziców i umieszczone w pieczy zastępczej. Nie odnotowano natomiast badań opisujących zmienne, które wpływają na sukces w procesie wspierania rodziny, która znalazła się w sytuacji kryzysowej, ale wobec której nie zostały jeszcze podjęte decyzje ukierunkowane na potrzebę umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Być może wynika to z faktu, że są to zjawiska trudne do uchwycenia i porównania. Niezależnie od tego, że historie rodzin objętych wsparciem socjalnym często są do siebie podobne, w każdej z nich występuje niepowtarzalna relacja przyczyn niepowodzeń rodzicielskich i szansa na poprawę sytuacji życiowej.

Badania nad łączeniem dzieci z rodzinami pokazują, że powrót dziecka do rodziny nie zawsze może być ujmowany jako zmienna pozwalająca na ocenę skuteczności podejmowanych wobec rodziny działań wspierających. Badania realizowane w USA wykazały, że od 13 do 28 procent dzieci, którym przywrócono rodzinę, zostało ponownie objętych pieczą zastępczą (Barth, Weigensberg, Fisher, Fetrow, Green, 2008; Shaw, 2006). Duńskie badania pokazują, że w przeciągu dwóch lat od zjednoczenia rodziny 22 procent dzieci wraca do pieczy zastępczej (Ubbesen, Petersen, Mortensen, Kristensen, 2012). Na jeszcze większy odsetek nieudanych reintegracji wskazują badania angielskie: w ciągu dwóch lat od zjednoczenia prawie połowa (47%) dzieci musi być ponownie odseparowana od rodziny własnej (Farmer, Wijedasa, 2013).

W dostępnych badaniach dotyczących możliwości reintegracyjnych rodziny najczęściej analizowane zmienne predykcyjne to:

- cechy społeczno-demograficzne rodziców,
- dysfunkcjonalne zjawiska w rodzinie,
- wiek dziecka,
- stan jego zdrowia fizycznego i psychicznego,
- czas pracy z rodziną mierzony od momentu umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej.

Podejmowane w USA badania, w których analizowano relacje pomiędzy strukturą rodziny a możliwością odzyskania pełni praw rodzicielskich, doprowadziły do sprzecznych wniosków. Część badaczy (Harris, Courtney, 2003; Hayward, DePanfi-

lis, 2007) dowodzi, że dzieci wywodzące się z rodzin pełnych, w porównaniu z dziećmi z rodzin rozbitych lub takich, w których jeden z rodziców samodzielnie realizuje zadania rodzicielskie, częściej powracają z pieczy zastępczej pod opiekę rodziców. W tym kontekście, John Landsverk, Inger Davis, William Ganger, Rae Newton, Ivory Johnson (1996) wykazali, że dzieci samotnych rodziców trzykrotnie rzadziej wracają do rodzinnego domu. Jednak inni badacze (Noonan, Burke, 2005; Malm, Zielewski, 2009; Yampolskaya, Armstrong, Vargo, 2007) nie dostrzegają wyraźnego związku pomiędzy strukturą rodziny a możliwością odzyskania pełni praw rodzicielskich.

Podobny problem z niejednoznacznością wniosków ujawnia się w badaniach wpływu nadużywania substancji psychoaktywnych przez rodziców na ich możliwości odzyskania pełni praw rodzicielskich. W kilku badaniach stwierdzono nieistotny związek między uzależnieniem od substancji psychoaktywnych a możliwością powrotu dziecka z pieczy zastępczej (Connell, Katz, Saunders, Tebes, 2006; Hayward, DePanfilis, 2007; Hines, Lee, Osterling, Drabble, 2007; Cheng, 2010). Większość badaczy wskazuje jednak na dużą zależność między nadużywaniem substancji psychoaktywnych przez rodziców a możliwością przywrócenia dziecku rodziny własnej (Schaeffer, Swenson, Tuerk, Henggeler, 2013; Rosenberg, Robinson, 2004; Shaw, 2010). Choć uchwycenie przyczyn dysfunkcjonalności rodziny z reguły jest zadaniem skomplikowanym, to wielu badaczy wskazuje, że substancje psychoaktywne są jednym z tych predyktorów, które najsilniej wpływają na potrzebę odseparowania dziecka od rodziców oraz jego potencjalne możliwości powrotu z pieczy zastępczej (Basiaga, 2014b; Delfabbro, Borgas, Rogers, Jeffreys, Wilson, 2009; Delfabbro, Fernandez, McCormick, Kettler, 2013; Fernandez, Lee, 2013). Inni badacze wskazują, że podjęcie przez rodziców i zrealizowanie leczenia farmakologicznego w dużym stopniu wpływa na prawdopodobieństwo odzyskania pełni praw rodzicielskich (Green, Rockhill, Furrer, 2007; Marsh, Ryan, Choi, Testa, 2006).

Jednoznaczne wnioski przedstawiają autorzy badający zależność między sytuacją materialno-ekonomiczną rodziny a możliwością odzyskania pełni praw rodzicielskich. Problemy mieszkaniowe, trudności ekonomiczne, zasiłki społeczne stanowiące jedyny dochód rodziny wymieniane są jako czynniki, które w dużym stopniu wpływają na możliwość powrotu dziecka do rodziny (Kortenkamp, Geen, Stagner, 2004; Wells, Guo, 2006; Jones, 1998; Wulczyn, 2003; Hayward, DePanfilis, 2007; Malm, Zielewski, 2009)

Badania pokazują również, że rodziny, u których wskazano przemoc jako jedną z głównych przyczyn ograniczenia władzy rodzicielskiej, częściej odzyskują władzę rodzicielską w porównaniu z innymi zjawiskami właściwymi dla patologizacji życia rodzinnego (Akin, 2011; Esposito i in., 2014; Wells, Guo, 2004). Jednocześnie jednak Elizabeth Fernandez i Jung-Sook Lee (2011) odkryły, że dzieci z rodzin przemocowych mają o 73 procent mniej szans na reintegrację w porównaniu z dziećmi z rodzin,

w których zaniedbania rodzicielskie wynikają głównie z problemów zdrowotnych rodziców.

Inne cechy rodziny, które mają negatywny wpływ na możliwość odzyskania pełni praw do opieki nad dzieckiem, badacze z USA oraz Australii wiążą z profilami rodziców (przede wszystkim matek), które obejmują problemy emocjonalne, choroby psychiczne, niepełnosprawność intelektualną oraz niskie kompetencje rodzicielskie (Cheng, 2010; Choi, Ryan, 2007; Fernandez, Lee, 2011). Czynniki te mają szczególne znaczenie w przypadku rodziców z problemami psychicznymi w USA, co wynika z wąskiego zakresu usług medycznych realizowanych w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego. W tym kontekście Becci A. Akin (2011) na podstawie własnych ustaleń naukowych wskazuje, że system pieczy zastępczej musi uznać problemy związane ze zdrowiem psychicznym rodziców za istotne bariery w dążeniu do reintegracji rodziny i stworzyć otwarty dostęp do usług zdrowotnych w zakresie zdrowia psychicznego.

W badaniach obejmujących dzieci przebywające w pieczy zastępczej stwierdzono, że dzieci z poważnymi problemami w zakresie zdrowia fizycznego lub takie, u których zdiagnozowano niepełnosprawność, nieporównywalnie rzadziej wracają do rodzin własnych (Akin, 2011; Harris, Courtney, 2003; Vanderploeg i in., 2007). Badania Johna Landsverka, Inger Davis, Williama Gangera, Rae Newtona i Ivory Johnson (1996) pokazują, że dzieci, dla których charakterystyczne są zaburzenia zachowania lub problemy psychiczne, mają o 50 procent mniej szans na powrót do rodziny własnej w porównaniu z dziećmi, które nie wykazują istotnych problemów w tych zakresach.

Co może wydawać się zaskakujące, badania realizowane w USA, Kanadzie oraz Australii wyraźnie pokazują, że im dziecko miało więcej lat w momencie umieszczenia w pieczy zastępczej, tym ma większe szanse na powrót do rodziny (Akin, 2011; Esposito i in., 2014; Fernandez, Lee, 2013; Wulczyn, Chen, Courtney, 2011). Z innych badań wynika ponadto, że najniższe prawdopodobieństwo na przywrócenie rodziny własnej mają dzieci będące w wieku niemowlęcym (Leathers, Falconnier, Spielfogel, 2010; Fernandez, Lee, 2011).

Zdaniem badaczy, jednym z najważniejszych predyktorów udanego przywrócenia dziecku rodziny własnej jest czas jego pobytu w pieczy zastępczej. Długość tego okresu jest najczęściej warunkowana poziomem gotowości rodziców do podejmowania starań o poprawę swojej sytuacji życiowej oraz stopniem nawarstwienia czynników dysfunkcyjnych w rodzinie. Im więcej czynników ryzyka i im mocniej są one utrwalone, tym mocniej wydłuża się czas pobytu dziecka w pieczy i przez to zmniejsza się szansa na zjednoczenie rodziny. Różne badania pokazują, że prawdopodobieństwo powrotu dziecka do rodziny własnej wyraźnie zaczyna spadać po upływie sześciu miesięcy od momentu umieszczenia w pieczy zastępczej (Malm,

Zielewski, 2009; Wulczyn, Kogan, Harden, 2003; van Santen, 2010). W amerykańskim badaniu Fred Wulczyn (2004) podkreśla, że po upływie roku od momentu umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, prawdopodobieństwo jego powrotu do rodziny własnej spada do 28 procent. W ciągu kolejnego roku, szansa na reintegrację wynosi około 16 procent i w miarę upływu czasu zmniejsza się. Inne badania podejmujące problem predyktorów reintegracji (Connell i in., 2006; Delfabbro, Barber, Cooper, 2003; Fernandez, Lee, 2011; McSherry, Weatherall, Larkin, Malet, Kelly, 2010) podają podobne wzorce zjednoczenia rodziny, wskazując jednocześnie, że poziom prawdopodobieństwa reintegracji rodziny w dużym stopniu zależy od jakości relacji rodzic(e)-dziecko oraz częstotliwości ich bezpośrednich kontaktów (Malm, Zielewski, 2009; Leathers i in., 2010).

Problem i cel badań

W Polsce średnio co trzecie dziecko wychowujące się w rodzinnych formach pieczy zastępczej wraca do rodziny własnej (GUS, 2019; MRiPS, 2020). W powiecie², w którym realizowane było niniejsze badanie, niespełna co piątemu dziecku udaje się przywrócić rodzinę własną³. Dane te wskazują na niską efektywność powiatowego systemu wsparcia rodziny w kryzysie. Cel aktualnego badania stanowi próba odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jakie czynniki determinują niską efektywność systemu wsparcia rodziny?

Metoda badań i charakterystyka próby

W badaniu realizowanym w strategii jakościowej (Creswell, 2013), zastosowano jakościowe studium przypadku (Stake, 2014). Uwzględniając treść sformułowanego pytania badawczego, wykorzystano instrumentalne studium przypadku, w którym problem – bardziej niż przypadek – stanowi przedmiot głównego zainteresowania (Stake, 2014).

W powiecie objętym niniejszym badaniem, zadaniami związanymi ze wspieraniem rodziny w kryzysie, zajmują się pracownicy socjalni oraz asystenci rodziny, którzy funkcjonują w strukturze ośrodka pomocy społecznej. Z chwilą wydania decyzji o potrzebie odseparowania dziecka od rodziców i umieszczenia go w pieczy zastępczej, nałożone na rodzinę zobowiązanie do współpracy z asystentem rodziny – w du-

² Przyczyna braku zdefiniowania terenu badań zostanie przedstawiona w dalszej części opracowania.

³ Dane organizatora rodzinnej pieczy zastępczej.

zej części przypadków – zostaje uchylone. Pracę z rodziną w zakresie koordynowania jej funkcjonowania w systemie pieczy zastępczej oraz wspierania w podejmowanych przez nią działaniach naprawczych realizuje zespół pedagogów, których zatrudnia organizator rodzinnej pieczy zastępczej. Organizator powołuje również zespół do spraw oceny sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej oraz jego rodziny, w którego skład wchodzi wszystkie podmioty wspierające rodzinę od momentu zaistnienia (zdiagnozowania) u niej sytuacji problemowej.

W badaniu udział wzięło dziewięć osób. Czworo pedagogów zatrudnionych przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, troje asystentów rodziny i dwoje pracowników socjalnych. Wszyscy uczestnicy badania posiadali przynajmniej pięcioletnie doświadczenie w pracy z rodziną dysfunkcyjną.

Podjmując próbę zrealizowania założonego celu, zastosowano wywiad grupowy, częściowo kierowany, skoncentrowany na problemie (Rubacha, 2008). Grupy fokusowe umożliwiają poznanie subiektywnego sposobu postrzegania rzeczywistości przez kilka osób. Realizowana dyskusja ułatwia zniuansowanie i zrozumienie pytania badawczego. Ponadto, pozwala ona grupie na wyrażanie i konfrontowanie różnorodnych poglądów (Flick, 2010; Rubacha, 2008).

Wywiady fokusowe zostały przeprowadzone w dwóch grupach: czteroosobowej grupie pedagogów (badanie realizowane w siedzibie organizatora rodzinnej pieczy zastępczej) oraz pięcioosobowej grupie asystentów rodziny i pracowników socjalnych (badanie realizowane w siedzibie ośrodka pomocy społecznej).

Procedura analizy danych

Wywiady zostały zarejestrowane w wersji audio, a następnie dokonano ich transkrypcji. Po wykonaniu kodowania otwartego, dokonano wyboru tych kodów, które bezpośrednio dotyczyły badanego zjawiska. Analiza uzyskanego materiału badawczego pozwoliła na zidentyfikowanie kilku problemów, które umożliwiają podjęcie próby odpowiedzi na sformułowane pytanie badawcze. Zidentyfikowane tematy zostały następnie poddane analizie w celu ustalenia podobieństw, kontrastów i rozbieżności w wypowiedziach obu grup fokusowych. Analiza wykazała, że komentarze uczestników różniły się w zależności od sytuacji prawno-formalnej rodzin objętych wsparciem. To znaczy, że pracownicy socjalni oraz asystenci rodziny więcej uwagi poświęcali ocenie systemu wsparcia, który obejmuje rodziny od momentu zdiagnozowania zaburzeń w jej funkcjonowaniu do decyzji sądu rodzinnego o potrzebie ograniczenia jej praw rodzicielskich. Pracownicy organizatora rodzinnej pieczy zastępczej (pedagogzy) w większym stopniu skupiali się na funkcjonowaniu systemu wsparcia, w którym znajdują się rodziny od momentu umieszczenia ich dziecka (dzieci) w pie-

czy zastępczej. Niezależnie od tych – można powiedzieć – naturalnych różnic, nie wykazano istotnych rozbieżności w formułowanych przez obie grupy fokusowe spostrzeżeń, ocen oraz wniosków.

Teren badań

Prezentowane badanie jest jednym z elementów projektu badawczego, który zrealizowany został przez Uniwersytet Śląski w Katowicach w ramach badań naukowych zleconych⁴. Zamawiający badanie (czyli Starostwo Powiatowe) wyraził zgodę na wykorzystanie zgromadzonego materiału badawczego do celów publikacyjnych, z zastrzeżeniem jednak, że wszelkie dane umożliwiające zidentyfikowanie terenu badania zostaną zanonimizowane. Teren badań stanowi jeden z powiatów usytuowany w południowej części województwa śląskiego. Jest to powiat ziemski, w którego skład wchodzi jedno miasto, jedna gmina miejsko-wiejska i pięć gmin wiejskich.

Wyniki

W analizie tematycznej zidentyfikowano istotne problemy, które obie grupy fokusowe uwzględniały w swoich ocenach systemu wsparcia rodziny. Trzy spośród nich zostały zdefiniowane jako te, które najsilniej wpływają na jakość jego funkcjonowania:

- zbyt późna ingerencja w funkcjonowanie rodziny i we władzę rodzicielską,
- reintegracja na siłę,
- niedostateczne wsparcie społeczne dla rodzin w kryzysie.

Zbyt późna ingerencja w funkcjonowanie rodziny

Zbyt późna ingerencja w funkcjonowanie rodziny stanowiła centralny punkt rozważań osób badanych. Zagadnienie to było wielokrotnie poruszane w refleksjach obu grup fokusowych. Pracownicy socjalni oraz asystenci uważają, że w momencie, w którym rodzina składa wnioski o wsparcie socjalne (na przykład pod postacią pomocy finansowej), to ten fakt jest już sygnałem, że rodzina nie radzi sobie z codziennym funkcjonowaniem. Najczęściej stan braku możliwości zabezpieczenia podstawowych potrzeb dzieci przez rodziców nie następuje z dnia na dzień. Z reguły takie rodziny przez dłuższy okres (czasem trwający kilka lat) żyją na granicy funkcjonalności rodzicielskiej. Ujmując istotę sprawy słowami jednej z badanych:

⁴ Umowa nr PCPR.1151.2.3.

[...] oznacza to, że w rodzinie od dłuższego czasu działo się coś niedobrego. Że alkoholu zaczęło być za dużo, później z reguły utrata pracy. W takich sytuacjach, z reguły pojawiają się zaburzenia psychiczne. Przecież my jako pracownicy socjalni widzimy, że coś u człowieka zaczyna się zmieniać: w jego zachowaniu, w sposobie definiowania rzeczywistości, reagowaniu na problemy [...]⁵.

I właśnie w takich sytuacjach, w których zauważane są pierwsze poważne symptomy postępującej dezorganizacji życia, rodzinie powinien zostać przydzielony asystent rodziny. W praktyce jednak decyzja o zobowiązaniu rodziny do pracy z asystentem podejmowana jest zbyt późno:

[...] w rzeczywistości asystenci wchodzą w środowisko, gdzie te wszystkie problemy gotują się. To nie jest miejsce dla asystenta, bo on nie jest w stanie podjąć z nimi merytorycznej współpracy. To jest całkowite pomylenie roli asystentów.

W swoich wypowiedziach badani podnoszą również kwestię możliwości bezpośredniego wspierania rodziny przez asystenta. W polskim systemie asystent współpracuje z piętnastoma rodzinami i, jak już podkreślano „[...] w przeważającej większości przypadków, w tych rodzinach jest potężny kaliber problemów”.

Zdaniem badanych, w takich przypadkach wsparcie asystenta jest nieefektywne. Rozważając przyczyny danego stanu rzeczy, badani podkreślają niewydolność systemu wsparcia asystentury rodziny, której przyczyna wynika z jednej strony – z niedostatecznej liczby osób zatrudnionych w systemie, a z drugiej strony – z wydawanych przez sąd decyzji nakazujących kontynuowanie pracy asystenta z rodziną, pomimo braku efektów, a nawet w takich sytuacjach, w których rodzice deklarują chęć zrzeczenia się praw rodzicielskich. Te dwie warunkujące się przyczyny stanowią praprzyczynę tego, że wsparcie asystenta pojawia się tak późno.

Zbyt późna ingerencja we władzę rodzicielską

Z perspektywy pedagogów, którzy współpracę z rodziną rozpoczynają od momentu umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, w wielu przypadkach decyzja o ingerencji we władzę rodzicielską (decyzja o ograniczeniu władzy rodzicielskiej) również następuje zbyt późno. Fakt ten wpływa na znaczące ograniczenie możliwości przywrócenia dziecku rodziny. Spośród różnych spostrzeżeń przedstawianych przez pedagogów, jedna z wypowiedzi chyba najdobitniej obrazuje analizowany problem:

⁵ Wszystkie wypowiedzi przytoczone zostały w wersji oryginalnej, nie zostały poddane korekcie.

[...] w takim kształcie systemu wsparcia rodziny jaki aktualnie obowiązuje, jeśli dziecko trafia już do pieczy zastępczej, to z reguły na pracę reintegracyjną jest już za późno. Dysfunkcjonalność, patologizacja życia rodzinnego jest już tak utrwalona, że w tej rodzinie nie ma już co robić. Bo jeśli asystent pracuje z rodziną trzy lata i on mówi, że nic się nie zmienia, nic się nie dzieje, no to musiałyby się cud zdarzyć, aby odebranie rodzinie dziecka tak mocno wpłynęło na rodziców, że oni będą w stanie dokonać spektakularnych zmian w swoim życiu – tak, aby dziecko miało szansę na powrót do domu. Bo to co się tam podziało przez tyle lat, to utrwalenie patologizacji życia, nie daje szans na wypracowanie jakichś zmian. Ten problem, najczęściej alkoholowy, powoduje takie zmiany w myśleniu i działaniu, że tu nie ma już możliwości.

Badani podkreślają również, że sytuacje związane z niepodejmowaniem przez sąd decyzji o ograniczeniu władzy rodzicom występują często niezależnie od tego, że różne instytucje wspierające rodzinę (kurator, asystent rodziny, pracownik socjalny) wielokrotnie wnioskuje o potrzebie głębszej ingerencji w jej funkcjonowanie. Ich zdaniem, praktyka orzecznicza pokazuje, że sąd w większym stopniu skupia się na prawach rodziców, a nie zawsze „[...] patrzy na to, że ważne jest zdrowie i życie dzieci”. Jedna z badanych uzupełniła powyższą wypowiedź w następujący sposób:

[...] moim zdaniem sąd powinien pojechać do takiej rodziny, zobaczyć warunki, poobserwować. Bo to co my piszemy w opiniach, to chyba nie do końca przemawia do sędziego. A jak się tam pojedzie (do miejsca zamieszkania rodziny – przyp. autora) i zobaczy coś na własne oczy, to wtedy naprawdę to działa na wyobraźnię.

Brak możliwości ingerowania w jakość rodzicielstwa na etapie prenatalnego rozwoju dziecka

Obie grupy fokusowe podniosły problem braku możliwości ingerowania w funkcjonowanie kobiet nadużywających alkoholu w okresie ciąży. W wielu sytuacjach zdarza się bowiem tak, że matki, których dzieci wychowują się w pieczy zastępczej, zachodząc w kolejne ciążę, kontynuują spożywanie alkoholu. Dla wszystkich badanych takie sytuacje są trudne i frustrujące, gdyż polskie prawo nie uwzględnia możliwości ingerowania w rodzicielstwo w okresie prenatalnego rozwoju dziecka. Jako społeczeństwo posiadamy udokumentowaną wiedzę na temat negatywnego wpływu spożywanego przez kobietę alkoholu na rozwój płodu oraz późniejszą jakość życia urodzonego dziecka. Ponadto, badani na podstawie wieloletniego doświadczenia wskazują, że w przypadku dziecka z alkoholowym zespołem płodowym (FAS), praktycznie nie

zdarza się, aby jego rodzice podejmowali starania o odzyskanie pełni praw rodzicielskich. Jeden z pracowników socjalnych tak obrazuje analizowany problem:

[...] jednej z naszych klientek sądownie zabezpieczono czwórkę dzieci – u wszystkich zdiagnozowano FAS. Po tym ta pani zaszła w kolejną ciążę, która w ogóle nie była prowadzona przez lekarza. W ciąży pani dużo piła ogromne ilości alkoholu, i my o tym wiedzieliśmy, niejednokrotnie widzieliśmy ją w stanie upojenia i nic z tym nie mogliśmy zrobić. Dziecko urodziło się z pełnoobjawowym FAS. Jest to dziecko, które już na starcie ma przegrane życie. Ale cóż, póki się nie urodziło, nie mieliśmy podstaw prawnych by próbować je jakoś zabezpieczyć przez matką.

Reintegracja na siłę

Reintegracja na siłę stanowi kolejny istotny punkt rozważań grup fokusowych. Problem ten jest ponadto silnie skorelowany z podniesionym wcześniej zagadnieniem zbyt późnej ingerencji w funkcjonowanie rodziny, gdyż jedną z przyczyn spóźnionych reakcji na rozwijające się – i co ważne – zdiagnozowane przez pracownika socjalnego problemy związane z realizacją zadań rodzicielskich, jest nadmierne koncentrowanie się na pracy z rodziną, która deklaruje chęć zrzeczenia się praw rodzicielskich. Jeden z asystentów rodziny w taki sposób obrazuje zdefiniowane zjawisko:

[...] są sytuacje w których rodzice jasno deklarują, że nie chcą odzyskać dzieci, że nie potrafią poprawić swojej sytuacji. A sąd nakazuje nam kontynuowanie pracy z rodziną. Moim zdaniem jest to marnotrawienie sił i środków na pracę z rodziną, która chce się zrzec praw do opieki. Te siły i środki można przeznaczyć na objęcie pracą rodziny, która jest w stanie zagrożenia i którą można jeszcze uratować.

Z treści dyskusji w grupie pracowników socjalnych i asystentów rodziny wyłania się obraz ukazujący sytuacje, w których rodzice w trybie formalnym deklarują zrzeczenie się praw do dzieci, od dłuższego czasu nie utrzymują kontaktu z dziećmi, a mimo to sąd podtrzymuje decyzję o potrzebie kontynuowania pracy socjalnej oraz asystenckiej z rodziną. Z punktu widzenia funkcjonalności systemu, takie sytuacje dla badanych są niezrozumiałe. Stanowią one również podłoże do tworzenia się relacji konfliktowych z rodzinami objętymi wsparciem. Jeden z pracowników socjalnych wyjaśnia:

[...] rodzice często deklarują „nie mam warunków by odzyskać dzieci, nie mogę, nie potrafię się nimi zająć, zrzekłem się ich, a wy mnie ciągle nachodzi-

cie. Dlaczego mam z wami współpracować, skoro ja tych dzieci nie chcę”. I to wszystko stoi w martwym punkcie. Co pół roku musimy przedstawić w sądzie sprawozdanie ze współpracy z rodziną. Staramy się takich rodzin nie drażnić, nie nachodzić ich co chwilę, no ale przynajmniej raz na jakiś czas musimy mieć z nimi kontakt, bo w raporcie coś musimy napisać.

Badani wskazują również, że takie sytuacje są dla nich trudne emocjonalnie:

[...] uważam, że takie działanie z naszej strony jest obłudne, bo musimy robić coś wbrew sobie, bo doskonale wiemy, że nic z tego nie będzie, wiemy, że matka złożyła dokumenty zrzeczenia, że ma koszmarny problem z alkoholem. I w takiej sytuacji ja jestem zobowiązana, by chodzić do takiej matki i pytać: Czy pani przypadkiem nie zmieniła zdania? [...] W takich sytuacjach piszemy wniosek o zakończenie współpracy i rozważanie możliwości pozbawienia praw rodzicielskich. Sąd jednak z reguły odrzuca nasze wnioski. Jak długo mamy tę rodzinę – nie wiem, jak to nazwać – męczyć, motywować, wspierać?

Badani postulują, że należy respektować podjęte przez rodziców decyzje o zrzeczeniu się praw rodzicielskich, bez podejmowania prób wpływania na nie. Wymuszanie na rodzicach kontynuacji pracy reintegracyjnej prowadzi do jednostronnego uprzedmiotawiania relacji rodzina-instytucje wspierające. Skutkuje również niepożądanym – zdaniem badanych – przedłużaniem pobytu dziecka/dzieci w pieczy zastępczej, „[...] przez co dzieci, z każdym rokiem, tracą szansę na udaną adopcję”.

Niedostateczne wsparcie społeczne dla rodzin w kryzysie

Obie grupy fokusowe podniosły problem wsparcia społecznego dla rodzin znajdujących się w kryzysie. Zagadnienie to było rozpatrywane w dwóch zakresach: wsparcie przed formalną ingerencją w funkcjonowanie rodziny oraz wsparcie po ograniczeniu władzy rodzicielskiej.

Pracownicy socjalni oraz asystenci rodziny wskazali, że przyczyn niskiej efektywności systemu wsparcia należy szukać w tym okresie funkcjonowania rodziny, w którym pojawiają się czynniki ryzyka, ale które nie zostały jeszcze formalnie zdiagnozowane lub/oraz rodzina nie wystąpiła do instytucji pomocowych z wnioskiem o wsparcie. Zdaniem badanych, takie sytuacje najczęściej odnotowywane są w mniejszych miejscowościach, w których: z jednej strony – „wszyscy o wszystkich wszystkim wiedzą”, a z drugiej zaś – „panuje swoista zмова milczenia”. Dyskutanci uważają, że otoczenie społeczne najczęściej posiada wiedzę na temat występujących w rodzinie różnych trudnych sytuacji, które zagrażają jej prawidłowemu funkcjonowaniu, jednak z uwagi na uwarunkowania społeczne i kulturowe, poprzestaje ono jedynie na

komentowaniu obserwowanych sytuacji. W tym kontekście bardziej istotne wydają się spostrzeżenia dyskutantów, które odnoszą się do funkcjonowania otoczenia instytucjonalnego, ze szczególnym wskazaniem placówek przedszkolnych i szkolnych. W opinii badanych, placówki te nie reagują we właściwy sposób na obserwowane u swoich wychowanków efekty niewłaściwego poziomu zaspokajania potrzeb opiekuńczo-wychowawczych. Jeden z asystentów rodziny takimi słowami podsumował omawiane zagadnienie:

[...] tak naprawdę, to wszyscy doskonale wiedzą, co się dzieje w danym domu, jak są dzieci traktowane, jak wyglądają – w sensie – jak są zaniedbane. Szkoła również o wszystkim wie, bo jak na przykład, możliwe jest to, że dziecko chodzi do klasy czwartej i nie potrafi czytać? Nauczyciele tego nie widzą? Nie interesuje ich to? [...] Praktyka pokazuje, że jeśli do rodziny odpowiednio wcześniej wchodzi pracownik socjalny i asystent, to najczęściej udaje się coś wypracować. Jeśli zaś wchodzimy do rodziny, w której problem trwa już kilka, czasem kilkanaście lat, to w takiej rodzinie nie ma chęci do zmiany. Ten określony sposób życia jest już tak mocno utrwalony, że na wypracowanie zmian najczęściej jest już za późno.

Pedagodzy podkreślają natomiast problem braku wsparcia społecznego dla rodziców, którzy podejmują próbę odzyskania praw rodzicielskich. W tym kontekście, na plan pierwszy rozważań wysunął się problem leczenia alkoholowego, a konkretnie wytrwania w trzeźwości po odbytych leczeniu alkoholowym. Badani zauważają, że w przypadku rodzin, w których jedną z głównych przyczyn niepowodzeń rodzicielskich był alkohol, problem jego nadużywania dotyczy nie tylko rodziców, którym ograniczono władzę rodzicielską, lecz również ich otoczenia społecznego:

[...] owszem, przebycie ośmiotygodniowej terapii zamkniętej, to duży sukces rodzica. Ale, tak naprawdę to dopiero początek drogi życia w trzeźwości [...] Ci ludzie nie mają wsparcia w najbliższym środowisku. Poza tym, z reguły żyją oni w zamkniętym kręgu, w którym, poza najbliższą rodziną, określone zjawiska – na przykład problem alkoholowy – dotyczą większości otoczenia. A trudno wytrwać w trzeźwości, żyjąc w środowisku, w którym wszyscy piją.

Dyskusja wyników i wnioski

Badanie to miało na celu podjęcie próby zdefiniowania czynników wpływających na efektywność systemu wsparcia rodziny. Połączenie perspektywy asystentów rodziny, pracowników socjalnych oraz pedagogów funkcjonujących w strukturze organizatora rodzinnej pieczy zastępczej miało na celu uzyskanie szerokiej perspektywy czasowej

pracy socjalnej z rodziną, to znaczy: od pierwszych form wsparcia oferowanego przez pracownika socjalnego, przez pracę asystenta rodziny, po – w przypadku niepowodzenia pracy socjalnej – wsparcie udzielane rodzinie przez system pieczy zastępczej w procesie odzyskiwania funkcjonalności umożliwiającej powrót dziecka do domu.

Analiza dyskusji w grupach fokusowych pokazuje, że polski system opiekuńczy ukierunkowany jest głównie na wspieranie rodziny, również w takich przypadkach, w których dobro dziecka w sposób wyraźny jest zagrożone i sytuacja taka wymaga głębszej ingerencji w funkcjonowanie rodziny. Choć badania realizowane przez E. Brunberg i N. Pećnik (2007) Norę Gold, Ramiego Benbenishty, Rujlę Osmo (2001) Katrin Križ i Marit Skivenes (2013) pokazują, że w systemy funkcjonujące w Izraelu, Szwecji i Wielkiej Brytani również ukierunkowane są głównie na wspieranie rodziny, to nie ujawniają one jednak tego, w jakim stopniu koncentrowanie się na wspieraniu rodziny wpływa na zachowanie jej funkcjonalności. Aktualne badanie pokazuje, że skupianie się głównie na wspieraniu rodziny – pomimo braku widocznych efektów pracy socjalnej – prowadzi często do sytuacji, w której moment podjęcia decyzji o zabezpieczeniu dobra dziecka i odseparowaniu go od rodziny następuje zbyt późno. Brak efektów pracy socjalnej z rodziną wpływa natomiast na utrwalanie się w niej zjawisk dysfunkcyjnych. To zaś w znaczącym stopniu obniża możliwość skutecznej pracy reintegracyjnej. Te ustalenia potwierdzają dowody przedstawione przez Cindy M. Schaeffer, Cynthię Cupit Swenson, Elenę Hontorię Tuerk, Scotta W. Henggelera (2013), Stevena A. Rosenberga i Cordelię C. Robinson (2004) oraz Terrego V. Shawa (2010), z których wynika, że jednym z ważniejszych predyktorów skutecznej pracy z rodziną są skutki długotrwałego nadużywania substancji psychoaktywnych, lub/ oraz pogłębiające się problemy emocjonalne rodziców (Fernandez i Lee, 2011). Utrwalanie się zjawisk niekorzystnych w rodzinie koreluje również z długością pobytu dziecka w pieczy zastępczej. Badania Karin E. Malm i Erica H. Zielewski (2009), Freda Wulczyna, Josepha Kogana, Harden B. Jones (2003) i Erica van Santena (2010) pokazują, że im więcej czynników ryzyka i im mocniej są one utrwalone, tym czas pobytu dziecka w pieczy wydłuża się i przez to zmniejsza się szansa na zjednoczenie rodziny. Zgodnie z wiedzą autora niniejszego artykułu, nie przeprowadzono jednak dotąd badań, które uwzględniłyby zależność pomiędzy momentem, w którym podjęta została decyzja o odseparowaniu dziecka od rodziców a skutecznością realizowanego procesu reintegracji. Na podstawie analizy wypowiedzi uczestników aktualnego badania, można wnioskować, że wcześniejsza ingerencja we władzę rodzicielską zmniejsza ryzyko pogłębiania się i utrwalania zjawisk dysfunkcyjnych, zwiększając jednocześnie szanse na powrót dziecka do rodziny.

Wyniki zaprezentowanego badania pozwalają na wskazanie, że na niską efektywność powiatowego systemu wsparcia rodziny wpływają przede wszystkim zbyt późno podejmowane decyzje o potrzebie objęcia rodziny wsparciem systemu opie-

kuńczego. Zjawisko to dostrzegalne jest na każdym etapie rozwoju niekorzystnych zjawisk w rodzinie. W wielu sytuacjach zawodzi najbliższe otoczenie społeczne i instytucjonalne (sąsiedzi, przedszkole, szkoła), które w codziennych relacjach z rodziną ma możliwość dostrzeżenia pojawiających się zaburzeń funkcjonalności rodziny. Spóźnione interwencje mają miejsce również w przypadku rodzin, które formalnie znajdują się pod opieką systemu wsparcia. Niedostatecznie szybko podejmowane są decyzje o wsparciu asystenta rodziny oraz o potrzebie odseparowania dziecka od rodziny. Sytuacje takie wpływają na utrwalanie się niekorzystnych zjawisk w rodzinie, co w istotnym stopniu ogranicza możliwość skutecznej pracy reintegracyjnej.

Bibliografia

- Akin, B. A. (2011). Predictors of foster care exits to permanency: A competing risks analysis of reunification, guardianship, and adoption [Predyktory wyjścia z opieki zastępczej do trwałości: Analiza konkurencyjnego ryzyka ponownego połączenia opieki i adopcji]. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 999-1011. DOI:10.1016/j.childyouth.2011.01.008.
- Arad-Davidzon, B., Benbenishty, R. (2008). The role of workers' attitudes and parent and child wishes in child protection workers' assessments and recommendation regarding removal and reunification [Rola postaw pracowników oraz życzeń rodziców i dzieci w ocenach i zaleceniach pracowników ochrony dzieci dotyczących usunięcia i ponownego połączenia]. *Children and Youth Services Review*, 30(1), 107-121. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2007.07.003.
- Barth, R. P., Weigensberg, E. C., Fisher, P. A., Fetrow, B., Green, R. L. (2008). Reentry of elementary aged children following reunification from foster care [Powrót dzieci w wieku podstawowym po ponownym połączeniu z pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 30(4), 353-364. DOI: 10.1016/j.childyouth.2007.10.002.
- Basiaga, J. (2014a). Problematyka sieroctwa w publikacjach medialnych. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 4, 11-20.
- Basiaga, J. (2014b). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowjach rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Basiaga, J. P., Róg, A., Zięba-Kołodziej, B. (2018). Professional foster families in the reunification process - Polish experience [Zawodowe rodziny zastępcze w procesie reintegracji - polskie doświadczenia]. *Child and Family Social Work*, 23(4), 649-656. DOI: 10.1111/CFS.12460.
- Benbenishty, R., Davidson-Arad, B., López, M., Devaney, J., Spratt, T., Koopmans, C., Knorth, E. J., Witteman, C. L. M., Del Valle, J. F., Hayes, D. (2015). Decision making in child protection: An international comparative study on maltreatment substantiation, risk assessment and interventions recommendations, and the role of professionals' child welfare attitudes [Podejmowanie decyzji w zakresie ochrony dzieci: Międzynarodowe badanie porównawcze dotyczące uzasadnienia złego traktowania, oceny ryzyka i zaleceń dotyczących interwencji oraz roli postaw profesjonalistów związanych z dobrostanem dzieci]. *Child Abuse and Neglect*, 49, 63-75. DOI: 10.1016/J.CHIABU.2015.03.015.
- Brunnberg, E., Pečnik, N. (2007). Assessment processes in social work with children at risk in Sweden and Croatia [Procesy oceny w pracy socjalnej z dziećmi zagrożonymi w Szwecji i Chorwacji]. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 231-241. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2006.00456.x.
- Cheng, T. C. (2010). Factors associated with reunification: A longitudinal analysis of long-term foster care [Czynniki związane z ponownym zjednoczeniem: analiza podłużna długoterminowej

- opieki zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 32(10), 1311-1316. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2010.04.023.
- Choi, S., Ryan, J. P. (2007). Co-occurring problems for substance abusing mothers in child welfare: Matching services to improve family reunification [Współwystępujące problemy matek nadużywających substancji w opiece nad dziećmi: Dopasowywanie usług w celu poprawy łączenia rodzin]. *Children and Youth Services Review*, 29(11), 1395-1410. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2007.05.013.
- Connell, C. M., Katz, K. H., Saunders, L., Tebes, J. K. (2006). Leaving foster care-the influence of child and case characteristics on foster care exit rates [Wychodzenie z pieczy zastępczej – wpływ charakterystyki dziecka i przypadku na wskaźniki wychodzenia z pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 28(7), 780-798. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2005.08.007.
- Creswell, J. W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Badania jakościowe, ilościowe i mieszane*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Delfabbro, P., Barber, J., Cooper, L. (2003). Predictors of short-term reunification in South Australia substitute care [Predyktory krótkoterminowego łączenia rodzin w pieczy zastępczej w Australii Południowej]. *Child Welfare*, 82(1), 27-51.
- Delfabbro, P., Borgas, M., Rogers, N., Jeffreys, H., Wilson, R. (2009). The social and family backgrounds of infants in South Australian out-of-home care 2000-2005: Predictors of subsequent abuse notifications [Tło społeczne i rodzinne niemowląt w południowoaustralijskiej opiece pozadomowej 2000-2005: Predyktory późniejszych powiadomień o nadużyciach]. *Children and Youth Services Review*, 31(2), 219-226. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2008.07.023.
- Delfabbro, P., Fernandez, E., McCormick, J., Kettler, L. (2013). Reunification in a complete entry cohort: A longitudinal study of children entering out-of-home care in Tasmania, Australia [Łączenie rodzin w pełnej kohorcie wstępującej: Badanie podłużne dzieci wchodzących do opieki pozadomowej w Tasmanii i Australii]. *Children and Youth Services Review*, 35(9), 1592-1600. DOI:10.1016/j.chilyouth.2013.06.012.
- Esposito, T., Trocmé, N., Chabot, M., Collin-Vézina, D., Shlonsky, A., Sinha, V. (2014). Family reunification for placed children in Québec, Canada: A longitudinal study [Łączenie rodzin w przypadku umieszczonych dzieci w Québecu, Kanada: Badanie podłużne]. *Children and Youth Services Review*, 44, 278-287. DOI:10.1016/j.chilyouth.2014.06.024.
- Farmer, E., Wijedasa, D. (2013). The reunification of looked after children with their parents: What contributes to return stability? [Ponowne łączenie dzieci objętych opieką z rodzicami: Co przyczynia się do stabilności powrotu?]. *British Journal of Social Work*, 43(8), 1611-1629. DOI:10.1093/BJSW/BCS066.
- Fernandez, E., Lee, J. S. (2013). Accomplishing family reunification for children in care: An Australian study [Osiągnięcie łączenia rodzin dla dzieci objętych opieką: Australijskie badanie]. *Children and Youth Services Review*, 35(9), 1374-1384. DOI: chilyouth.2013.05.006.
- Fernandez, E., Lee, J. S. (2011). Returning children in care to their families: Factors associated with the speed of reunification [Powrót dzieci przebywających w placówkach opiekuńczych do ich rodzin: Czynniki związane z szybkością ponownego łączenia rodzin]. *Child Indicators Research*, 4(4), 547-555. DOI:10.1007/s12187-011-9121-7.
- Flick, U. (2012). *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gold, N., Benbenishty, R., Osmo, R. (2001). A comparative study of risk assessments and recommended interventions in Canada and Israel [Studium porównawcze ocen ryzyka i zalecanych interwencji w Kanadzie i Izraelu]. *Child Abuse and Neglect*, 25(5), 607-622. DOI:10.1016/S0145-2134(01)00228-9
- Green, B. L., Rockhill, A., Furrer, C. (2007). Does substance abuse treatment make a difference for child welfare case outcomes? A statewide longitudinal analysis [Czy leczenie uzależnienia

- od substancji ma wpływ na wyniki spraw dotyczących opieki nad dziećmi? Statystyczna analiza podłużna]. *Children and Youth Services Review*, 29(4), 460-473. DOI: 10.1016/j.childyouth.2006.08.006.
- GUS (2020). Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2019 roku. Główny Urząd Statystyczny.
- Harris, M. S., Courtney, M. E. (2003b). The interaction of race, ethnicity, and family structure with respect to the timing of family reunification [Interakcja rasy, pochodzenia etnicznego i struktury rodziny w odniesieniu do czasu łączenia rodzin]. *Children and Youth Services Review*, 25(5-6), 409-429. DOI:10.1016/S0190-7409(03)00029-X.
- Hayward, R. A., DePanfilis, D. (2007). Foster children with an incarcerated parent: Predictors of reunification [Dzieci zastępcze z uwięzionym rodzicem: Predyktory ponownego połączenia]. *Children and Youth Services Review*, 29(10), 1320-1334. DOI: 10.1016/j.childyouth.2007.05.005.
- Hines, A. M., Lee, P. A., Osterling, K. L., Drabble, L. (2007). Factors predicting family reunification for African American, Latino, asian and white families in the child welfare system [Czynniki przewidujące łączenie rodzin dla rodzin afroamerykańskich, latynoskich, azjatyckich i białych w systemie opieki nad dziećmi]. *Journal of Child and Family Studies*, 16(2), 275-289. DOI: 10.1007/S10826-006-9085-2.
- Jones, L. (1998). The social and family correlates of successful reunification of children in foster care [Społeczne i rodzinne korelaty udanej reunifikacji dzieci w pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 20(4), 305-323. DOI: 10.1016/s0190-7409(98)00009-7.
- Kaczmarek, M. (2012). Szanse i bariery realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2, 3-14.
- Karski, R. L. (1999). Key decisions in child protective services: Report investigation and court referral [Kluczowe decyzje w służbie ochrony dziecka: Badanie sprawozdania i skierowanie do sądu]. *Children and Youth Services Review*, 21(8), 643-656. DOI: 10.1016/S0190-7409(99)00044-4.
- Kortenkamp, K., Geen, R., Stagner, M. (2004). The role of welfare and work in predicting foster care reunification rates for children of welfare recipients [Rola pomocy społecznej i pracy w przewidywaniu wskaźników łączenia rodzin zastępczych dla dzieci beneficjentów pomocy społecznej]. *Children and Youth Services Review*, 26(6), 577-590. DOI: 10.1016/j.childyouth.2004.02.012.
- Križ, K., Skivenes, M. (2013). Systemic differences in views on risk: A comparative case vignette study of risk assessment in England, Norway and the United States (California) [Systemowe różnice w poglądach na ryzyko: Porównawcze studium wniety przypadku dotyczące oceny ryzyka w Anglii, Norwegii i Stanach Zjednoczonych (Kalifornia)]. *Children and Youth Services Review*, 35(11), 1862-1870. DOI: 10.1016/j.childyouth.2013.09.001.
- Landsverk, J., Davis, I., Ganger, W., Newton, R., Johnson, I. (1996). Impact of child psychological functioning on reunification from out-of-home placement [Wpływ funkcjonowania psychologicznego dziecka na łączenie rodzin po umieszczeniu w domu dziecka]. *Children and Youth Services Review*, 18(4/5), 447-462. DOI: 10.1016/0190-7409(96)00014-X.
- Leathers, S. J., Falconnier, L., Spielfögel, J. E. (2010a). Predicting family reunification, adoption, and subsidized guardianship among adolescents in foster care [Przewidywanie łączenia rodzin, adopcji i subsydiowanej opieki wśród nastolatków w pieczy zastępczej]. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(3), 422-431. DOI: 10.1111/J.1939-0025.2010.01045.X.
- López, M., Fluke, J. D., Benbenishty, R., Knorth, E. J. (2015). Commentary on decision-making and judgments in child maltreatment prevention and response: An overview [Komentarz na temat podejmowania decyzji i osądów w zapobieganiu i reagowaniu na krzywdzenie dzieci: Przegląd]. *Child Abuse and Neglect*, 49, 1-11. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.08.013.
- Luberadzka-Gruca, J. (2011). Wspieranie rodziny i piecza zastępcza w świetle nowej ustawy. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 10, 11-19.

- Malm, K. E., Zielewski, E. H. (2009a). Nonresident father support and reunification outcomes for children in foster care [Wsparcie ojca nierezydenta i wyniki ponownego połączenia dzieci w pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 31(9), 1010-1018. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2009.04.016.
- Marsh, J. C., Ryan, J. P., Choi, S., Testa, M. F. (2006). Integrated services for families with multiple problems: Obstacles to family reunification [Zintegrowane usługi dla rodzin z wieloma problemami: Przeszkody w łączeniu rodzin]. *Children and Youth Services Review*, 28(9), 1074-1087. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2005.10.012.
- McSherry, D., Weatherall, K., Larkin, E., Malet, M. F., Kelly, G. (2010). Who goes where? Young children's pathways through care in Northern Ireland [Kto gdzie idzie? Ścieżki rozwoju małych dzieci w Irlandii Północnej]. *Adoption and Fostering*, 34, 123-137. DOI: 10.1177/030857591003400205.
- MRiPS (2021). Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2020 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.
- Munro, E. (2019). Decision-making under uncertainty in child protection: Creating a just and learning culture [Podejmowanie decyzji w warunkach niepewności w ochronie dzieci: Tworzenie kultury sprawiedliwej i uczącej się]. *Child and Family Social Work*, 24(1), 123-130. DOI: 10.1111/CFS.12589.
- Noonan, K., Burke, K. (2005). Termination of parental rights: Which foster care children are affected? [Wypowiedzenie praw rodzicielskich: Których dzieci z pieczy zastępczej to dotyczy?]. *Social Science Journal*, 42(2), 241-256. DOI: 10.1016/J.SOSCIJ.2005.03.012.
- Osmo, R., Benbenishty, R. (2004). Children at risk: Rationales for risk assessments and interventions [Dzieci zagrożone: Przesłanki do oceny ryzyka i interwencji]. *Children and Youth Services Review*, 26(12), 1155-1173. DOI: 10.1016/j.childyouth.2004.05.006.
- Rosenberg, S. A., Robinson, C. C. (2004). Out-of-home placement for young children with developmental and medical conditions [Umieszczenie poza domem małych dzieci z zaburzeniami rozwojowymi i medycznymi]. *Children and Youth Services Review*, 26(8), 711-723. DOI: 10.1016/j.childyouth.2004.02.016.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Schaeffer, C. M., Swenson, C. C., Tuerk, E. H., Henggeler, S. W. (2013). Comprehensive treatment for co-occurring child maltreatment and parental substance abuse: Outcomes from a 24-month pilot study of the MST-Building Stronger Families program [Kompleksowe leczenie współwystępowania przemocy wobec dzieci i nadużywania substancji przez rodziców: Wyniki 24-miesięcznego badania pilotażowego programu MST-Building Stronger Families]. *Child Abuse and Neglect*, 37(8), 596-607. DOI: 10.1016/J.CHIABU.2013.04.004.
- Shaw, T. V. (2006). Reentry into the foster care system after reunification [Powrót do systemu opieki zastępczej po połączeniu z rodziną]. *Children and Youth Services Review*, 28(11), 1375-1390. DOI: 10.1016/j.childyouth.2006.02.006.
- Shaw, T. V. (2010). Reunification from foster care: Informing measures over time [Ponowne łączenie rodzin z pieczy zastępczej: Informowanie o środkach w czasie]. *Children and Youth Services Review*, 32(4), 475-481. DOI: 10.1016/j.childyouth.2009.09.013.
- Stake, R. S. (2014). *Jakościowe studium przypadku*. W N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1. (s. 623-654). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ubbesen, M. B., Petersen, L., Mortensen, P. B., Kristensen, O. S. (2012). Out of care and into care again: A Danish register-based study of children placed in out-of-home care before their third birthday [Poza opieką i ponownie pod opieką: Duńskie badanie oparte na rejestrze dzieci umieszczonych w opiece pozadomowej przed trzecimi urodzinami]. *Children and Youth Services Review*, 34(11), 2147-2155. DOI: 10.1016/j.childyouth.2012.07.014.

- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz. U. 2011, nr 149, poz. 887.
- van Santen, E. (2010). Predictors of exit type and length of stay in non-kinship family foster care - The German experience [Predyktory typu wyjścia i długości pobytu w rodzinnej pieczy zastępczej niespokrewnionej - Doświadczenia niemieckie]. *Children and Youth Services Review*, 32(10), 1211-1222. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2010.04.001.
- Vanderploeg, J. J., Connell, C. M., Caron, C., Saunders, L., Katz, K. H., Tebes, J. K. (2007). The impact of parental alcohol or drug removals on foster care placement experiences: A matched comparison group study [Wpływ usunięcia rodziców z domu pod wpływem alkoholu lub narkotyków na doświadczenia związane z umieszczeniem w pieczy zastępczej: Badanie z dopasowaną grupą porównawczą]. *Child Maltreatment*, 12(2), 125-136. DOI: 10.1177/1077559507299292.
- Wells, K., Guo, S. (2004). Reunification of foster children before and after welfare reform [Łączenie dzieci z rodzin zastępczych przed i po reformie opieki społecznej]. *Social Service Review*, 78(1), 74-95. DOI: 10.1086/380766.
- Wells, K., Guo, S. (2006). Welfare reform and child welfare outcomes: A multiple-cohort study [Reforma opieki społecznej a wyniki opieki nad dziećmi: Badanie z udziałem wielu kohort]. *Children and Youth Services Review*, 28(8), 941-960. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2005.10.009.
- Wulczyn, F. (2003). Closing the gap: Are changing exit patterns reducing the time African American children spend in foster care relative to caucasian children? [Zamykanie luki: Czy zmieniające się wzorce wyjścia zmniejszają czas, jaki afroamerykańskie dzieci spędzają w pieczy zastępczej w stosunku do dzieci rasy kaukaskiej?]. *Children and Youth Services Review*, 25(5-6), 431-462. DOI: 10.1016/S0190-7409(03)00030-6.
- Wulczyn, F. (2004). Family reunification [Łączenie rodzin]. *Future of Children*, 14(1), 95-113. DOI: 10.2307/1602756.
- Wulczyn, F., Chen, L., Courtney, M. (2011). Family reunification in a social structural context [Łączenie rodzin w społecznym kontekście strukturalnym]. *Children and Youth Services Review*, 33(3), 424-430. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2010.06.021.
- Wulczyn, F., Kogan, J., Harden, B. J. (2003). Placement stability and movement trajectories [Stabilność umieszczenia i trajektorie ruchu]. *Social Service Review*, 77(2), 212-236. DOI: 10.1086/373906.
- Yampolskaya, S., Armstrong, M. I., Vargo, A. C. (2007). Factors associated with exiting and reentry into out-of-home care under Community-Based Care in Florida [Czynniki związane z wyjściem i powrotem do opieki pozadomowej w ramach Community-Based Care na Florydzie]. *Children and Youth Services Review*, 29(10), 1352-1367. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2007.05.010.